

ВІДГУК

**про дисертацію Піонтковського-Вихватня Богдана Олександровича
з теми «Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у
загальноосвітніх школах України (друга половина ХХ століття)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук
зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки**

1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами

Наукове дослідження Богдана Олександровича Піонтковського-Вихватня присвячено маловивченому і малопредставленому в українській історіографії освіти питанню ретроспективного аналізу складного і багатоаспектного освітнього феномену – модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини ХХ століття.

Актуальність та доцільність проблеми дослідження, обраної Б.О. Піонтковським-Вихватнем, не викликає сумніву з багатьох міркувань. Перш за все, досвід історико-педагогічної реконструкції вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів в історичному відрізку часу другої половини ХХ століття дає змогу встановити конструктивний діалог з сучасним етапом докорінного реформування освітньої системи і обрати найбільш ефективні стратегії навчання обдарованої учнівської молоді у майбутньому. Це вмотивовує посилення інтересу до історичного минулого вітчизняної педагогічної науки і освітньої практики, засвідчує розвиток єдиної української історико-педагогічної науки. Вважаємо, що незаперечна актуальність виконаної наукової роботи сильно корелює з головними ідеями і принципами, викладеними в Концепції «Нова українська школа»: зорієнтованість освіти на життя, креативний розвиток, творче освоєння дійсності, самореалізацію, становлення індивідуальності кожного учня шляхом розширення автономії всіх суб'єктів освітнього процесу. Актуальність обраної теми підтверджується й тим, що означена проблема в окреслених територіальних межах цілісно й системно не досліджувалася.

Наголосимо, що обрана Богданом Олександровичем дослідницька проблема узгоджується з пріоритетними напрямками досліджень сучасної історії педагогіки, зокрема висвітленням переломних періодів в історії України і вітчизняної школи. Такими, беззастережно, є 90-ті роки ХХ століття, протягом яких вибудовувалася новітня модель незалежної України.

Вагомість дослідження підкреслюється ще й тим, що дисертацію виконано у відповідності з планом наукових досліджень Інституту обдарованої дитини НАПН України «Науково-методичні засади діагностики

естетичної обдарованості дітей дошкільного та шкільного віку» (державний реєстраційний номер 0113U000723).

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації

Розв'язання поставлених завдань дозволило Богдану Олександровичу отримати низку нових результатів, які мають важливе теоретичне і практичне значення. До таких слід віднести елементи наукової новизни, практичного значення, а також висновки і рекомендації, узагальнені за результатами дослідження.

Новизна представленого до захисту дослідження дійсно характеризує змістову сторону отриманих результатів, у повній мірі відображає нові теоретичні положення й практичні рекомендації, що раніше не були відомі і не зафіксовані у психолого-педагогічній науці і практиці.

Дисертантом вперше цілісно розкрито та охарактеризовано особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в другій половині ХХ століття.

Схвалення, на нашу думку, заслуговує запропонована і науково обґрунтована Богданом Олександровичем періодизація модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в проміжку історико-педагогічного поступу другої половини ХХ століття, яку дисертант розробив за критерієм суспільно зумовленої мети навчання у вітчизняній загальноосвітній школі.

Автором всебічно характеризуються два періоди: 1) період пошуку шляхів удосконалення змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл в умовах трансформації радянської системи освіти на засадах нормативно-знаннєвої парадигми (1951–1991); 2) модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в умовах становлення ринкових відносин (1991–1999). В межах кожного періоду дисертант визначає і характеризує найбільш значимі етапи модернізації змісту навчання обдарованих учнів.

Заслуговує на схвалення уважне ставлення дисертанта до понятійно-термінологічного апарату дослідження. Богданом Олександровичем поняття «модернізація змісту навчання обдарованих учнів» *уточнюється* з урахуванням спрямованості соціального запиту і педагогічної думки кожного історичного періоду.

На основі аналізу вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних досліджень, автор обґрунтовує також інші базові поняття, якими характеризуються виокремлені у процесі дослідження періоди модернізації змісту навчання обдарованих дітей і підлітків в історії України другої половини ХХ століття, а саме: «зміст освіти», «модернізація», «знання»,

«уміння», «навички», «інтелект», «здібності», «інтерес», «творчість», «обдарованість», «талант», «геніальність» та інші.

Подальшого розвитку набули систематизація джерельної бази наукового пошуку, характеристика впливу соціальних чинників на еволюцію мети й змісту навчання обдарованих учнів.

До наукового обігу введено відомості про досвід загальноосвітніх шкіл щодо реалізації змісту навчання обдарованих учнів в історичних межах дослідження.

3. Нові факти, одержані здобувачем

У процесі виконання завдань наукового дослідження виявлена надостатність цілісних і системних досліджень проблеми модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України в окреслених хронологічних межах.

З'ясовано, що в працях науковців різних періодів означена проблема наукових студій висвітлювалася в контексті тогочасної мети та існуючих освітніх парадигм: нормативно-знаннєвої – в радянській системі шкільної освіти та особистісно-орієнтованої – в незалежній Україні.

Оновлення змісту навчання обдарованих учнів на різних етапах розбудови вітчизняної освіти здійснювалося з урахуванням відповідного принципу: подолання відірваності школи від життя (1951–1959); політехнізму, політехнічного підходу (1959–1964); виявлення та розвитку інтересів і здібностей учнів у певних галузях науки, техніки, мистецтва (1964–1984); принципу варіативності і регіональності (1984–1991); особистісно орієнтованої парадигми (1991–1999).

Досліджено, що у радянську добу модернізація змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл здійснювалася на засадах зовнішньошкільної диференціації, відповідно до партійно-державних постанов щодо освіти; у добу незалежної України (1991–1999) – на засадах внутрішньошкільної диференціації.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформульованих у дисертації

Наукові положення та висновки дисертації належним чином обґрунтовані. Про це свідчить аналіз тексту дисертації, автореферату та змісту публікацій автора.

Для розкриття окремих понять, положень, категорій автором залучається комплекс філософських, психологічних, історичних, соціологічних знань. Аналіз змісту дисертації дає підстави стверджувати, що автор опрацював значний обсяг наукової літератури з філософії, історії, педагогіки, психології,

соціології, однак основою дослідження, і це, беззаперечно, є цінним, стали історіографічні праці і нормативно-правові документи, що регулювали

діяльність загальноосвітніх шкіл у контексті досліджуваної проблеми, а також інтерпретаційні (монографії, дисертації, брошури, посібники, науково-довідникові видання) і дидактичні джерела, що розкривають особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах перебігу другої половини ХХ століття.

На позитивну оцінку заслуговує факт опрацювання дисертантом архівних документів (74 архівних джерела), матеріалів періодичної преси зазначеного періоду. Наукова інтерпретація наявних праць є достатньо виваженою і переконливою, а залучення їх до дослідження надало одержаній науковій картині аргументованості й достовірності. Б.О. Піонтковський-Вихватень інтерпретував історико-педагогічний матеріал на основі принципу історизму, що уможливило здійснення ретроспективного аналізу соціально-політичних, економічних, ідеологічних, освітньо-культурних подій, їх впливу на розвиток системи освіти обдарованих дітей і молоді в Україні; з'ясування основних чинників, які зумовили особливості модернізації змісту навчання обдарованих дітей і молоді в історичному відрізку часу другої половини ХХ століття.

Дисертаційне дослідження Б.О. Піонтковського-Вихватня виконане на відповідній джерельній базі, яка включає праці вітчизняних і зарубіжних авторів і складає 269 найменувань, з них – 74 архівних документів, 1 джерело французькою мовою. Залучення широкої вітчизняної теоретичної бази з питань науково-методичного, психолого-педагогічного, інформаційно-технологічного супроводу модернізації змісту навчання обдарованих дітей у радянській і незалежній Україні дозволило автору ґрунтовно висвітлити теоретичні засади дослідження, сформулювати його вихідні положення.

Досягненню поставленої мети, розв'язанню визначених автором завдань на різних етапах наукового пошуку та формулюванню висновків наукового дослідження слугували обрані загально наукові методи, а також спеціальні – хронологічний, герменевтичний, персоналістично-бібліографічний, конструктивно-генетичний.

Вище зазначене свідчить про фундаментальність, завершеність дисертації і дає можливість розглядати її як авторське досягнення. Зміст дисертації відповідає поставленим завданням і визначеній логіці наукового пошуку.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів

Основні положення, узагальнення, фактологічний матеріал дисертації Б.О. Піонтковського-Вихватня можуть використовуватися у процесі викладання навчальних дисциплін «Педагогіка», «Історія педагогіки», а також

для підготовки програм, підручників і навчальних посібників з історії педагогіки.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка (довідка про впровадження №10 від 28.03.2016), у процес підготовки кадрів вищої кваліфікації Інституту проблем виховання НАПН України (довідка про впровадження №01-11/130 від 28.03.2016), Інституту обдарованої дитини НАПН України (довідка про впровадження №02-15/125 від 30.03.2016), Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (довідка про впровадження №01-13/235 від 19.05.2016).

Особливої уваги з точки зору практичної цінності роботи є те, що дисертантом були розроблені методичні рекомендації «Готуємо професіоналів для держави – Україна»: педагогічно-психологічний путівник», які містять інформацію про базові поняття педагогіки та психології обдарованості, критерії відбору змісту освіти обдарованої учнівської молоді, а також зміст профорієнтаційної діяльності учителя.

Узагальнені висновки, положення, джерельна база дослідження можуть бути основою для подальших наукових розвідок з історії педагогіки і шкільної освіти, вироблення освітніх стратегій навчання і соціалізації обдарованої учнівської молоді.

6. Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому

У роботі логічно обґрунтовано та визначено об'єкт, предмет, мету дослідження. Глибоке знання проблеми, ступеня її розробленості дозволило здобувачеві чітко сформулювати завдання дослідження. Завдяки цьому Богдан Олександрович у ході історіографічного аналізу проблеми у хронологічній послідовності вдало відтворив поступ системи загальної середньої освіти та підтримки обдарованої учнівської молоді.

Вважаємо, що дисертантом досить вдало обрано методи дослідження, що дало йому змогу виявити, вивчити та охарактеризувати особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України другої половини ХХ століття.

Дисертація має чітку логічну структуру викладу матеріалу. Структура роботи визначається метою і завданнями, поставленими автором дослідження. Дисертаційна робота складається із анотації, вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Зміст розділів відповідає назві структурних компонентів роботи та переконує у тому, що автор досяг сформульованої мети дослідження й виконав зазначені у вступі завдання. Основний зміст дисертаційної роботи свідчить про широку ерудицію здобувача, його здатність до системного охоплення різних аспектів досліджуваних історико-педагогічних явищ і процесів, критичність і послідовність професійного мислення.

Загалом зміст дисертації, автореферату, публікацій дисертанта дає підстави стверджувати, що подане до захисту дослідження є

фундаментальним, інтердисциплінарним і завершеним, його результати містять наукову новизну, мають теоретичне і практичне значення, пройшли необхідну апробацію у ході обговорень на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях.

У першому розділі дисертаційного дослідження, який називається *«Зміст навчання обдарованих учнів як історико-педагогічна проблема»*, здійснено категоріально-понятійний аналіз досліджуваної проблеми, що дав можливість автору зосередити увагу на базових категоріях дослідження – «модернізація», «обдарованість», «навчальний план», «парадигма», «знання», «уміння», «навички», «інтелект», «здібності», «інтерес», «творчість», та ін. Уточнено зміст поняття «навчання обдарованих учнів» у педагогічній науці і державних документах радянської доби і роки незалежної України.

У роботі висвітлено історіографію та джерела дослідження, на критеріальній основі обґрунтовано періодизацію модернізації змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл у територіальних і хронологічних межах дослідження. Вивчення історіографії і джерел дало змогу систематизувати праці з проблеми наукового пошуку, що безпосередньо або опосередковано висвітлюють різні аспекти модернізації змісту освіти обдарованих учнів вітчизняної загальноосвітньої школи.

Охарактеризовано етапи модернізації у радянську добу та в незалежній Україні. З'ясовано, що середня загальноосвітня школа Радянської України сприяла підготовці дітей і молоді до праці в промисловості, сільському господарстві, сфері культури. З початком періоду незалежності України зміст освіти зорієнтовувався на об'єктивне та критичне висвітлення проблем, понять, феноменів; забезпечувався певний ступінь свободи вибору альтернативних навчальних закладів, програм, підручників тощо.

У другому розділі дисертації – *«Особливості модернізації змісту навчання обдарованих учнів загальноосвітніх шкіл у радянську добу (1959–1991 роки XX століття)»* аналізуються нормативно-правові документи, якими регулювався поступ середньої загальної освіти в означений проміжок часу. Виявлено, що вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів в умовах реформування радянської школи ґрунтувалося на ідейно-політичних стратегіях і, разом з тим, побудові практико-орієнтованого змісту навчання, поглибленому вивченні окремих предметів на факультативних заняттях і гуртках. Це надало можливість обдарованим учням розвивати власні розумові здібності та поглиблювати інтереси до вивчення предметів за вибором.

Встановлено, що в хронологічних межах дослідження, зміст навчання в українській радянській школі розвивався відповідно до соціально-економічних, політико-економічних потреб і нормативно-знаннєвої парадигми. Часткові організаційні педагогічні зміни сприяли розвитку обдарувань учнів у навчально-виховному процесі школи.

Виявлено, що у процесі модернізації змісту середньої освіти формувалися нові навчальні плани, програми та підручники, які забезпечували соціально обумовлене навчання і виховання обдарованих учнів.

Визначені шляхи вдосконалення змісту навчання обдарованих учнів у 1959–1991 рр., зокрема започаткування різних видів практик у загальноосвітніх школах, поширення зовнішньої профілізації.

У третьому розділі дисертаційної роботи *«Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах незалежної України (1991–1999 роки)»* охарактеризована нормативно-правова база шкільної освіти, що розроблялася у перше десятиліття незалежної України. Досліджено зміни у змісті освіти навчання обдарованих учнів, які зумовлювалися політичними, економічними, культурними суспільними потребами, з'ясовано вплив освітньої політики на модернізацію змісту шкільної освіти.

Виявлено, що для освіти обдарованих учнів важливе місце відводилося регіональному компоненту змісту освіти.

Зафіксована позитивна динаміка у зростанні кількості шкіл нового типу (ліцеїв, гімназій, коледжів, авторських шкіл, шкіл-лабораторій, навчально-виховних комплексів).

З'ясовано, що середня освіта у незалежній Україні стала суто національною, соціальною, спрямованою на особистість учня, його інтереси, здібності, вподобання та обдарованість.

7. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Позитивно оцінюючи рецензовану кандидатську дисертацію Богдана Олександровича Піонтковського-Вихватня *«Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина XX століття)»*, дозволимо собі висловити деякі зауваження та побажання, які носять переважно рекомендаційний характер.

1. У науковій новизні дисертації зазначається про уточнення ключового поняття «модернізація змісту навчання обдарованих учнів» (с. 21), але у висновках до Розділу 1 (с. 78) розкривається лише процесуальний аспект вказаного поняття.

2. Підтримуємо прагнення дисертанта обґрунтувати у першому розділі низку понять, на яких базувався науковий пошук (с. 78). Разом з тим, наукові поняття подаються у тексті (с. 39 - 53) невпорядковано, через що порушується зв'язок між ними. Теоретична цінність роботи значно зросла б, якби наукові категорії і поняття були класифіковані за певною ознакою (наприклад, філософські, педагогічні, психологічні; поняття, які розкривають сутність модернізації змісту навчання обдарованих учнів, і поняття, якими характеризуються феномени дитячої обдарованості, творчості тощо). Визначення деяких наукових понять, наприклад, «інтелект» (с. 49), не містить конкретики, замість цього пропонуються загальні твердження.

3. Вважаємо не досить коректним вживання поняття «обдаровані учні», коли йдеться про перші етапи модернізації змісту шкільної освіти в радянській Україні (п. 1.2, п. 2.1), оскільки таких дітей і підлітків не виділяли в окремі групи із загалу школярів, про що зазначає сам автор (с. 56; с. 185). Більша частина історичного матеріалу стосується розвитку обдарувань у всіх

учнів. У зв'язку з цим, доцільно розрізняти категорії «обдаровані діти» і «дитяча обдарованість».

4. У дослідженні бракує системного аналізу змін у навчальних планах загальної середньої школи. Замість цього здійснюються нелогічні переходи від одних навчальних предметів до інших: музика та спів, хімія, креслення, історія, біологія тощо. У зв'язку з цим, складно виявити тенденцію структурних змін у змісті навчання обдарованих учнів. Доцільно, на наш погляд, характеризувати зміни змісту навчання за циклами навчальних предметів і ланками загальної середньої освіти.

5. Позитивно оцінюємо аналіз освітніх реформ на різних історичних етапах в хронологічних межах дослідження, але для нас бракує пояснення щодо їхнього зв'язку з навчанням саме обдарованих учнів. Такий зв'язок у більшості випадків не є очевидним. Особливо гостро постає необхідність аргументації у випадках, коли йдеться про: «уніфікацію змісту навчання», «скорочення і розвантаження навчальних програм», «зменшення кількості обов'язкових навчальних дисциплін», «уведення виробничого навчання» та ін. На наш погляд, автор обмежується лише декларативними заявами про сприяння освітніх реформ розвитку дитячої обдарованості.

6. Дисертанту слід було б більше слідкувати за чистотою української мови і уникати слів і словосполучень, на кшталт: безліч визначень, теорія навчання дидактики і т. п.

Висловлені зауваження і побажання носять подекуди суб'єктивний і дискусійний характер, суттєво не впливають на зміст, якість і загальне позитивне враження та позитивну оцінку виконаного Б.О. Піонтковським-Вихватнем дисертаційного дослідження.

8. Повнота викладу результатів дисертації в опублікованих працях

Аналіз публікацій Б.О. Піонтковського-Вихватня засвідчив їхню відповідність (кількісну і якісну) вимогам до оприлюднення результатів кандидатського дослідження. Зокрема, серед загальної кількості робіт (всього 15): одноосібних наукових праць – 12, у співавторстві – 3. Більшість статей (11) опубліковано у провідних фахових виданнях України. Результати наукового дослідження Б.О. Піонтковського-Вихватня доповідалися на 6 науково-практичних конференціях, з яких 2 – міжнародного рівня, 4 – всеукраїнського рівня.

9. Ідентичність змісту автореферату та основних положень дисертації

Дисертація та автореферат оформлені у відповідності до вимог, що висуваються до такого виду робіт. Структура побудови і зміст автореферату ідентичні основним положенням дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації, наведені в авторефераті Б.О. Піонтковського-Вихватня, належним чином розкриті і обґрунтовані в рукописі дисертації.

10. Висновок

Аналіз кандидатської дисертації, автореферату та опублікованих праць Б.О. Піонтковського-Вихватня дає підстави зробити висновок про те, що його дисертаційне дослідження «Модернізація змісту навчання обдарованих учнів у загальноосвітніх школах України (друга половина ХХ століття)» за актуальністю, новизною, науковою та практичною значущістю є самостійно завершеною науковою кваліфікаційною роботою, відповідає вимогам чинного законодавства, зокрема п.п. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р., № 567, а її автор – Богдан Олександрович Піонтковський-Вихватень – заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Криворізького державного
педагогічного університету

